

Національна академія внутрішніх справ України

Вартилецька Інна Анатоліївна

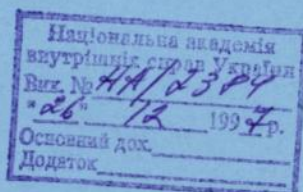
УДК 343.34

**Виправні роботи без позбавлення волі в  
Україні: теоретичні аспекти та практика застосування  
на сучасному етапі**

**Спеціальність - 12.00.08 - кримінальне право, кримінологія,  
кримінально-виконавче право**

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

КИЇВ - 1997





00743538 (U)

**Дисертацією є рукопис.**Робота виконана на  
Національній академії внутрішніх справ України

**Науковий керівник** - заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор МИХАЙЛЕНКО П.П. (Національна академія внутрішніх справ України, професор кафедри кримінального права )

**Офіційні опоненти:**

- член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор ЛАНОВЕНКО І.П. (Інститут держави і права НАН України, провідний науковий співробітник, м.Київ)
- кандидат юридичних наук, доцент РОЩИН О.І. (адвокат, м.Київ)

**Провідна організація** - кафедра кримінального права юридичного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка (м.Львів)

Захист відбудеться «28» січня 1998 р. о  
14<sup>00</sup> годині

на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.56.01 при  
Національній академії внутрішніх справ України  
(Україна 252035, м.Київ-35, Солом'янська пл.,1)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці  
Національної академії внутрішніх справ України (252035,  
м.Київ-35, Солом'янська пл.,1).

Автореферат розісланий «26» зрудня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради  
кандидат юридичних наук, ст.науковий співробітник

В.І.Женунтій

## Загальна характеристика роботи

Стан суспільного життя в Україні, зміни, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній сферах викликають необхідність перегляду багатьох норм та порядку правового регулювання суспільних відносин і відповідно до цього процесу - розробку та впровадження законоположень, що відповідають вимогам сучасності.

А тому не втрачають своєї актуальності питання попередження злочинності, зміцнення законності, забезпечення охорони конституційних прав та законних інтересів громадян, суворого дотримання принципів соціальної справедливості.

Суттєву роль в реалізації поставлених цілей відіграють кримінально-правові заходи боротьби зі злочинністю і серед них - інститут кримінальної відповідальності та покарання.

Суспільний резонанс, що викликається застосуванням кожного кримінального покарання, не може бути ігнорований, оскільки торкається інтересів не тільки самого засудженого, але і багатьох інших осіб (члени сім'ї, родичі, утриманці, співробітники), а також і інтересів суспільства в цілому.

Аналіз міжнародних правових актів чинного законодавства, судової практики та сучасних проектів Кримінального кодексу України показує, що застосування мір покарання та заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі, в багатьох випадках є набагато доцільнішим від ув'язнення.

Характерними рисами кримінальної політики нашої держави на сучасному етапі є скорочення обсягу використання найбільш суворого покарання; все більше застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, до осіб, засуджених за злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки, виправлення та перевиховання яких можливе без ізоляції від суспільства; участь широких верств населення в боротьбі зі злочинністю та в роботі по перевихованню правопорушників безпосередньо в трудових колективах, що відображає загальний процес демократизації та гуманізації всіх сторін життя суспільства.

Серед вчених-правознавців переважає позиція гуманізації системи кримінальних покарань, обмеження «репресивно-карального» підходу до особи злочинця при вчиненні ним злочинів, що не відносяться до переліку особливо небезпечних, пошук альтернативних заходів кримінально-правового впливу.

Все вищевикладене дає підстави для висновку про необхідність інтенсифікації теоретичної розробки положень про покарання та міри кримінально-правового впливу без позбавлення волі.

**Актуальність теми дослідження** визначається всезростаючим значенням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, в тому числі і виправних робіт, що відбиває загальний процес демократизації та гуманізації всіх сторін життя суспільства.

Питома вага виправних робіт залишається стабільно високою протягом останніх 30-ти років. На початку 60-х років ця частка складала 20-23 %. Після введення в 70-х роках умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці цей показник зменшився до 15-18 %, а починаючи з середини 80-х років складав постійно 22-25 %. Значення виправних робіт зросло у зв'язку з прийняттям у 1992 році Закону України «Про скасування кримінальних покарань у вигляді заслання та вислання» від 6 березня 1992 р.

Кількість осіб, засуджених до цього виду покарання, протягом останніх років залишається стабільною з деяким збільшенням частки засуджених у 1996 році.

Будучи достатньо апробованим, перевіреном широкою практикою застосування, цей вид кримінальної репресії дозволяє враховувати всебічні інтереси особи засудженого, не ізолювати його від суспільства.

Дослідження показують, що відбування засудженими покарання у місцях позбавлення волі має багато негативних моментів, яких немає при застосуванні виправних робіт.

Проблеми інституту покарання у вигляді виправних робіт не раз були предметом досліджень у кримінальному та кримінально-виконавчому праві. Однак, залишаються спірними і вимагають подальшої теоретичної розробки такі питання, як юридична природа поняття виправних робіт, його основних характеристик, змісту кари, механізму правового регулювання. Ці питання, а також питання практики застосування виправних робіт, їх ефективність за умов сучасного стану майже не досліджувались у кримінологічному аспекті. Дуже актуальними є проблеми, пов'язані з практикою призначення виправних робіт та ефективністю його застосування у порівнянні з іншими засобами кримінально-правового впливу, не пов'язаними з позбавленням волі.

Все вищевикладене послугувало визначаючими підставами для вибору автором теми дисертаційної роботи.

**Об'єктом здійсненого дослідження** є інститут кримінального покарання у вигляді виправних робіт.

**Предметом дослідження** є кримінально-правовий та кримінологічний аспекти покарання у вигляді виправних робіт, а також проб-

лемні питання подальшого розвитку заходів кримінально-правового впливу, пов'язаних з суспільно-корисною працею.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування можливості ефективного застосування покарання у вигляді виправних робіт на сучасному етапі, а також методологічне та практичне обґрунтування необхідності включення до системи кримінальних покарань нових видів кримінальної репресії, пов'язаних з трудовим впливом на засуджених.

Для досягнення поставленої мети автором вирішувались такі основні завдання:

1. З урахуванням особливостей сучасного періоду та змін у правозастосовчій практиці проаналізувати поняття та зміст покарання у вигляді виправних робіт, визначити мету та конкретні завдання даного покарання

2. На вітчизняному досвіді дослідити особливості правового регулювання призначення покарання у вигляді виправних робіт; визначити основні критерії змісту кари.

3. Проаналізувати зміст покарань, пов'язаних з обов'язковою суспільно-корисною працею, з метою визначення правомірності включення їх нових видів до системи кримінальних покарань.

4. На базі аналізу опублікованих наукових розробок про поняття та зміст ефективності системи кримінальних покарань, дослідження судової практики та статистичних даних сформулювати поняття ефективності покарання у вигляді виправних робіт, її критерії та показники.

5. Визначити виховну, індивідуально - попереджувальну загальнопревентивну результативність покарання у вигляді виправних робіт у відповідності зі змістом поняття ефективності та її критеріїв.

6. Внести конкретні пропозиції по вдосконаленню кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, відомчих нормативних актів, а також діяльності суб'єктів, причетних до застосування та виконання досліджуваного покарання.

Основні завдання дослідження поставлені автором у відповідності з темою дисертаційної роботи, обумовлені сучасним рівнем розробки проблем ефективності реалізації системи кримінальних покарань в теорії та на практиці, що знайшло закономірне відображення у плані роботи.

**Методологічна основа дослідження.** Методологічною основою дисертації є теорія наукового пізнання соціально-правових явищ. З урахуванням специфіки теми та мети дослідження автором застосовувались такі наукові методи: історико-правовий, системно-

структурний, соціологічний, статистичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний та інші.

Емпіричну базу дослідження складає: практика діяльності інспекцій виправних робіт РВВС МВС України по місту Херсону і Херсонській області у вигляді особових та контрольних справ (загальна кількість 550 справ), документи та статистичні дані МВС, Міністерства юстиції, Міністерства статистики за період 1986-1996 років, архівні матеріали, які відбивають судову практику судів України. Всього понад 400 одиниць. Автором опрацьовано 235 наукових джерел.

Для систематизації даних дослідження використано математичні та статистичні методи з послідуною обробкою інформації за допомогою ЕОМ.

Отримані дані порівнювались з результатами досліджень, проведеними в ВНДІ МВС СРСР, а також статистичними даними МВС та Міністерства юстиції України.

**Наукова новизна роботи.** За характером та змістом розглянутих проблем дисертація є першою у вітчизняній науці кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології спробою комплексного дослідження поняття, змісту, завдань кримінального покарання у вигляді виправних робіт на сучасному етапі, вивчення історії виникнення та правозастосовчої практики даного інституту кримінальної репресії як у вітчизняному, так і зарубіжному законодавстві.

Наукова новизна дослідження визначається також і тим, що його проведено з урахуванням особливостей правової реформи та організаційно-управлінської перебудови діяльності правоохоронних органів, зокрема, виконуючих покарання, інших державних органів та структур, що мають відношення до виконання покарання у вигляді виправних робіт. Даний аспект дослідження дозволив сформулювати додаткові аргументи та пропозиції щодо вдосконалення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, вдосконалення діяльності органів, виконуючих покарання.

Дисертант дав нові поняття покарання у вигляді виправних робіт, розкрив зміст кари та її основні цілі.

У роботі обгрунтовується необхідність включення до системи кримінальних покарань нових видів кримінальної репресії, пов'язаних з застосуванням примусової суспільно-корисної праці. Розроблені теоретичні положення інституту карних робіт. В законодавчому визначенні аналізованого виду покарання пропонується закріпити нові види покарання:

- а) безоплатні суспільно-корисні роботи;
- б) оплатні карні роботи без відрахувань з заробітної плати.

Досліджується стан рецидиву серед засуджених даної категорії. Проводиться порівняльний аналіз динаміки рецидивної злочинності серед категорій осіб, засуджених із застосуванням різних видів засобів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі.

В дисертації вперше в Україні проведено комплексний аналіз питань виконання покарання, що розглядається. На підставі вивчення чинного законодавства, відомчих нормативних актів, а також матеріалів практики досліджується ефективність виправних робіт, аналізується порядок їх виконання, а також правове вирішення питань відповідальності за ухилення від відбування даного виду покарання. Виявлені неточності та прогалини чинного законодавства дозволили розробити та внести пропозиції з його вдосконалення, а також діяльності суб'єктів, які впроваджують в життя виправні роботи.

**На захист виносяться наступні основні положення та висновки роботи:**

1. Кримінальне покарання у вигляді виправних робіт є основним видом строкового кримінального покарання, поєднаного з виправно-трудохим впливом на засуджених.

2. Виправні роботи не можуть замінятись штрафом. Це привело б до того, що частина засуджених, які неспроможні сплатити штраф, будуть або звільнятись від покарання, або засуджуватись до позбавлення волі. Крім того, будуть втрачені такі каральні моменти, як строковий перебіг покарання, протягом якого щодо засудженого здійснюється цілий комплекс певних виховних та профілактичних заходів, спрямованих на ресоціалізацію особи злочинця. Покарання, тим самим, буде зведене до матеріального фактору, і такий важливий виховний елемент, як обов'язкова суспільно-корисна праця, буде втрачено повністю.

3. Закріпити у новому Кримінальному кодексі України виправні роботи як один із основних видів покарання.

4. Доповнити систему покарань новими видами покарань, суттю яких є примусова суспільно-корисна праця.

5. Виключити з Кримінального кодексу існуюче розмежування виправних робіт на виправні роботи за місцем роботи засудженого та виправні роботи в місцях, що визначаються органами, які видають виконанням даного покарання. Визначити їх як два підвиди в межах одного виду кримінального покарання «виправні роботи», які визначаються вже в самому процесі визначення порядку та умов відбування цього покарання.

6. Виключити з статей 103 та 105 Виправно-трудового кодексу України каральні обмеження про невключення періоду відбування покарання у вигляді виправних робіт в неперервний та загальний стаж роботи, а також про ненадання чергової відпустки в період відбування даного покарання, як такі, що не відповідають принципам законності та гуманізму.

7. Ввести до системи кримінальних покарань нові види робіт: безоплатні суспільно-корисні обов'язкові роботи (або громадські роботи) та оплатні примусові роботи без відрахувань з заробітної плати під об'єднуючою назвою "карні роботи".

8. Внести запропоновані зміни та доповнення в кримінальне та кримінально-виконавче законодавство, відомчі нормативні акти, обґрунтувавши необхідність включити до кримінально-виконавчого законодавства статті про заборону відвідувати певні місця, дискотеки, ресторани, нічні казино, клуби тощо, а також обов'язок знаходитись за місцем проживання в нічний та вечірній час.

9. Ввести до Кримінального кодексу спеціальну норму про кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у вигляді виправних робіт, закріпивши злісний характер діяння як обов'язкову ознаку цього злочину.

10. Дати нову редакцію ч.2 ст.29 Кримінального кодексу: «Із заробітку засудженого до виправних робіт проводиться відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду. Розмір утримань встановлюється залежно від тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням майнового стану засудженого в межах від 10 до 25 відсотків його сукупного матеріального доходу».

11. Розробити та прийняти Закон або прийняти Положення про центри по відбуванню покарання у вигляді карних робіт з визначенням чіткого переліку функцій, прав, обов'язків та відповідальності працівників служб та підрозділів відповідно до виконання їх службових обов'язків.

#### **Теоретична і практична значимість результатів дослідження:**

1) результати дослідження розширюють теоретичні знання про властивості кримінального покарання у вигляді виправних робіт, про його ефективність та значення для ресоціалізації осіб, засуджених до даного виду покарання, що може бути використано в лекція курсу кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінології у вищих навчальних закладах МВС України;

2) висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані при підготовці проектів нового кримінального та кримінально-виконавчого кодексів України (нормотворча діяльність);

3) викладені в роботі пропозиції можуть бути використані при підготовці постанови Пленуму Верховного Суду України стосовно судової практики про застосування покарання у вигляді виправних робіт (правозастосовча діяльність);

4) сформульовані теоретичні положення можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях з даної проблеми.

### **Апробація роботи та впровадження результатів дисертації.**

Основні положення і висновки в дисертації викладені в семи наукових публікаціях автора.

Ряд пропозицій, надісланих автором у співавторстві з членами кафедри кримінального права НАВСУ до Верховного Суду України, використані при підготовці постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами України мір кримінального покарання» (від 22 грудня 1995р. за № 22).

Теоретичні і практичні висновки та рекомендації обговорювалися на науково-практичних конференціях, які відбувались в Інституті законодавства Верховної Ради України, Національній академії внутрішніх справ України та в Київському інституті внутрішніх справ при НАВСУ у м.Києві (1994, 1995, 1996, 1997 роки).

**Структура дисертації** композиційно складається із вступу, двох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел та додатків. Загальний об'єм роботи 216 сторінок, додатки на 30 сторінках.

### **З М І С Т   Р О Б О Т И**

У **вступі** до роботи обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, окреслюється об'єкт, предмет, формулюються мета та основні завдання наукового дослідження, визначається його методологічна основа дослідження, розкривається наукова новизна, містяться положення, які виносяться на захист, визначається теоретична та практична значимість отриманих результатів.

**Перший розділ дисертації** - «*Виправні роботи без позбавлення волі як вид кримінальної репресії в системі покарань, не пов'язаних з позбавленням волі*» складається з трьох параграфів. В ньому на основі аналізу наукових розробок, вивчення діючого законодавства України про покарання у вигляді виправних робіт, співстав-

лення його з зарубіжним законодавством та дослідження історії виникнення і застосування даного виду покарання автором обґрунтовується необхідність застосування виправних робіт як основного виду кримінального покарання, дається його поняття, сутність, зміст кари та мета, основні напрямки подальшого вдосконалення вітчизняного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства.

У першому підрозділі «Поняття та зміст покарання у вигляді виправних робіт» автор, провівши теоретичний аналіз понять покарання у вигляді виправних робіт, його змісту, завдань та основних характеристик, на підставі дослідження сучасних наукових розробок як зарубіжних, так і вітчизняних правників, приходять до наступних висновків.

Покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі - це основний вид строкового кримінального покарання, поєднаного з виправно-трудовим впливом на засуджених, зміст кари в якому полягає в обмеженні у встановленому законом порядку переліку трудових та матеріальних прав засудженого.

Є неприпустимим виключення виправних робіт як самостійного кримінального покарання та заміни їх штрафом. Виключення виправних робіт із системи покарань і заміна їх штрафними санкціями приведе до того, що значна частина осіб, засуджених до даного покарання і неспроможних сплатити штраф, будуть або звільнитись від покарання або засуджені до позначення волі.

Сутність даного покарання визначається у 1) негативній оцінці з боку держави та суспільства вчиненого злочину через покладання на злочинця комплексу правообмежень та нестатків; 2) перевихованні засуджених через залучення їх до обов'язкової суспільно-корисної праці, процес якої повинен створювати умови для забезпечення дотримання норм морально-етичного змісту, трудового законодавства для забезпечення окремої та загальної превенції; 3) набутті чи збереженні засудженим необхідних трудових навичок з метою його ресоціалізації і після відбуття ним строку покарання та закінчення періоду суворого нагляду.

Зміст даного покарання розкривається у поєднанні карних та виховних елементів, які реалізуються в процесі обов'язкової (примусової) праці.

Кара у виправних роботах як необхідний елемент виражається у примусовому обмеженні переліку трудових та матеріальних прав і інтересів особи, які вона відчуває у зв'язку з засудженням за вчинений злочин і реалізується у переліку правообмежень, що притаманні даному покаранню:

- обов'язкове залучення засудженого до суспільно-корисної праці, без урахування його бажання;

- комплекс трудових, матеріальних та інших правообмежень, зокрема, невключення періоду відбування покарання у загальний та неперервний трудовий стаж, а також у стаж, що дає право на відпустку, на отримання пільг та надбавок до заробітної плати тощо;
- обов'язкове примусове визначення місця відбування покарання при призначенні судом виправних робіт «в інших місцях»;
- встановлення певних відсоткових відрахувань з усіх видів доходів особи, засудженої до виправних робіт;
- обов'язковість доведення вироку суду до громадськості;
- наявність негативних наслідків у випадку злісного ухилення від відбування даного покарання;
- виникнення та збереження судимості під час відбування покарання у вигляді виправних робіт та протягом року з дня їх відбуття та інші.

З урахуванням матеріального стану засудженого і констатуючи той факт, що з підвищенням розміру утримань зростає каральний елемент майнового характеру виправних робіт, автор пропонує доповнити ст.29 Кримінального кодексу новаціями про порядок та межі їх визначення і викласти частину другу названої статті в наступній редакції.

“Із заробітку засудженого до виправних робіт проводиться відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду. Розмір утримань встановлюється залежно від тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням майнового стану засудженого в межах від 10 до 25 відсотків його сукупного матеріального доходу».

На підставі аналізу наукових розробок в галузі кримінального та кримінального-виконавчого права автор розкриває суть виправних робіт через їх комплексну характеристику. До таких характеризуючих елементів відносяться всі складові, утворюючі зміст кари в даному покаранні. Крім того, до його змісту входить обов'язкова участь засуджених у трудовому процесі, комплекс заходів виховного, профілактичного спрямування, який формується з урахуванням індивідуальних властивостей особистості засудженого (зокрема - це трудове, політико-правове, морально-етичне виховання засуджених).

У другому підрозділі *«Особливості правового регулювання призначення покарань у вигляді виправних робіт»* аналізуються порядок застосування виправних робіт різних форм відбування та правові наслідки злісного ухилення від його відбування. Тут же автор розглядає питання про відповідність назви «виправні роботи без позбавлення волі», реальному змісту цього покарання та його призначенню.

На думку автора, збереження повної назви досліджуваного покарання є зайвим. Зміст його, можливість забезпечення ефективності застосування та дієвості не зміниться при встановленні в законі назви

*«виправні роботи»*. Поняттям «виправні роботи» відбивається зміст та призначення даного покарання, яке полягає у виправленні злочинця через процес обов'язкової праці, яка виступає одночасно і як елемент кари, і як метод виховного впливу на засудженого.

У Кримінальному кодексі України необхідно закріпити назву покарання, що розглядається, як «виправні роботи». Таке поняття розкриває дійсну характеристику цього покарання, є логічною та умотивованою з точки зору юридичної стилістики.

Аналізуючи судову практику заміни покарання у вигляді виправних робіт на позбавлення волі у випадку злісного ухилення від відбування цього покарання, автор пропонує доповнити Особливу частину Кримінального кодексу статтю про кримінальну відповідальність у разі вчинення вказаного делікту в наступній редакції.

*«Ухилення від відбування покарання у вигляді виправних робіт»*

*«Злісним ухиленням від відбування виправних робіт визнаються такі умисні дії засудженого, що виразились у невлаштуванні на роботу без поважних причин протягом 15 днів з моменту отримання направлення для працевлаштування після постановки на облік або після залишення попереднього місця роботи, або неявки без поважних причин протягом 15 днів до органу, що відає виконанням вироку, для постановки на облік, якщо засудженому вже було винесено письмове попередження про наслідки ухилення від відбування покарання.*

*Злісним ухиленням визнається також вчинення засудженим одного або кількох прогулів незалежно від їх тривалості, якщо такі дії продовжувались або повторились після попередження, винесеного органом, що відає виконанням покарання у вигляді виправних робіт».*

На думку автора, ухилення від відбування покарання у вигляді виправних робіт повинно розглядатись як самостійний злочин проти правосуддя.

На підставі результатів дослідження змісту каральних обмежень щодо засуджених до покарання у вигляді виправних робіт автор робить висновок про те, що такі негативні елементи, як виключення періоду відбування даного покарання з неперервного та загального стажу роботи (ст.103 ВТК України), а також ненадання чергової відпустки в період відбування покарання у вигляді виправних робіт (ст.105 ВТК) не відповідають принципам законності та гуманізму. Адже засуджені до виправних робіт не виключаються з суспільного життя, своєю працею на рівних засадах з іншими членами трудових колективів створюють національний продукт. В той же час, вже в силу вироку суду вони порівняно з іншими громадянами поставлені в більш жорсткі умови, що стосуються вимог дотримання трудової дисципліни та внутрішнього розпорядку.

Автор вважає, що позбавлення відпустки та невключення періоду виправних робіт у загальний та неперервний трудовий стаж є обмеженням прав та інтересів засуджених, порушенням конституційного права кожного громадянина на відпочинок.

На підставі аналізу стану законотворчої практики сьогодні та перспективних напрямків розбудови кримінального законодавства автор пропонує ввести до системи кримінальних покарань нові види кримінальної репресії, пов'язані з обов'язковою працею. Це безоплатні суспільно-корисні обов'язкові роботи (або громадські роботи) та оплатні обов'язкові роботи без відрахувань з заробітної плати.

Як об'єднуючу назву перерахованих вище покарань разом з виправними роботами автор пропонує ввести до юридичного лексикону термін «карні роботи».

Така назва відбиває основну ідею даних видів кримінальної репресії, це наявність кари за вчинений злочин, примус з боку держави, який реалізується в процесі виконання поза бажанням засудженого визначеного вироком суду виду трудової діяльності.

Різні види покарання інституту «карних робіт» вимагають особливого порядку їх застосування, а також здійснення контрольної та профілактичної діяльності системи органів з їх виконання залежно від особливостей того чи іншого виду та характеру покладених на засудженого правообмежень. Автор вважає необхідним ввести до кримінально-виконавчого законодавства додаткові правові обмеження щодо засуджених до покарання у вигляді карних робіт у вигляді заборони відвідувати певні місця і в обумовлений час, а також обов'язку знаходитись за місцем проживання в нічний та вечірній час.

Такі заходи карального та профілактичного змісту широко застосовуються практикою з іншими заходами кримінально-правового впливу (наприклад, при встановленні адміністративного нагляду, при застосуванні судом відстрочки виконання вироку та ін.) і дозволяють досить успішно контролювати поведінку громадян, яких притягнуто до кримінальної відповідальності та звільнено з місць позбавлення волі в найбільш криміногенний час та к криміногенних місцях.

У третьому підрозділі *«Історія розвитку законодавства про виправні роботи в Україні»* автор зазначає, що для зарубіжного кримінального законодавства та для кримінального законодавства Російської імперії (до складу якої входила і Україна) кінця дев'ятнадцятого - початку двадцятого століть характерним було застосування примусових робіт як самостійного кримінального покарання за злочини, що не були особливо небезпечними, а також як альтернативної міри пока-

рання до осіб, які при засудженні не могли сплатити штрафу як міри покарання.

Ідеї про застосування примусових робіт як кримінального покарання з'явилися в науковій літературі в XVII столітті і вже в Саксонсько-тюрингському праві 1699-1870 р.р. знайшов своє відображення. Кримінальне покарання у вигляді примусових робіт відоме законодавству Пруссії, Швейцарії, Італії та інших європейських держав XIX століття; в XX столітті воно знайшло відображення в Кримінальних кодексах Югославії (1923 р.), Польщі (1922 р.), Угорщини (1926 р.), Австрії (1912 р.), Норвегії (1913 р.), де передбачалась можливість застосування примусових робіт на заміну несплаченого штрафу.

В Україні примусові роботи без позбавлення волі як самостійний вид кримінальної репресії були введені до системи мір покарання після встановлення радянської державності. Це покарання в перші роки його застосування було поіменоване як «обов'язкові роботи», «громадські роботи», а в деяких документах - «примусові роботи». Введення цієї міри покарання до кримінального законодавства відбивало тенденції та напрямки кодифікаційного процесу, що відбувались в Україні на той період. В його основі було завдання замінити позбавлення волі обов'язковою працею зі збереженням волі, а тюрем - виховними установами.

Примусові роботи розглядались як міра покарання, яка повинна була замінити позбавлення волі (головним чином - короткочасне).

До кримінального законодавства було введено два види примусових робіт: некваліфіковані (суспільно необхідні фізичні) та кваліфіковані (за спеціальністю). Звертає на себе увагу, що законом, судовою та виправно-трудовою практикою фізичні, некваліфіковані роботи розглядались як основний вид примусових робіт.

Аналіз чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства зарубіжних країн, узагальнення досліджених наукових джерел та судової практики, проведені автором у четвертому підрозділі «Кримінальне законодавство зарубіжних країн про примусові роботи» дозволили сформулювати такі висновки.

По-перше, примусові роботи як вид кримінальної репресії мають місце у системі покарань більшості країн Європи, Північної Америки, багатьох країн Азіатського та Африканського континентів.

По-друге, вони застосовуються або як безоплатні примусові роботи чи праця на користь суспільства, або як виконання робіт з подальшим відрахуванням певної частини заробітної плати (часто відсоткові відрахування від загального заробітку або відрахування заробітку за певну кількість відпрацьованих днів).

По-третє, загальною рисою, що характеризує всі види та форми примусових робіт у зарубіжних країнах, є виконання певних робіт чи заняття певними видами діяльності в інтересах суспільства, а також можливість їх застосування як самостійного кримінального покарання, так і призначення їх при застосуванні до злочинців інституту пробації.

Досліджуючи питання про можливість застосування карних робіт (зокрема - виправних робіт) на сучасному періоді в Україні, автор вважає необхідним звернутись до зарубіжного досвіду. Така необхідність, на думку автора, пояснюється тим, що в зарубіжному кримінальному законодавстві накопичений значний досвід застосування примусових робіт в тих чи інших формах та видах за умов існування сталої системи ринкових відносин у сфері виробництва, рівноправного поєднання різних форм власності в економічних відносинах та наявності пов'язаної з цим проблеми часткової незайнятості працездатного населення.

При розробці концепції вітчизняного кримінального законодавства деякі правознавці відстоюють точку зору про виключення з проекту нового Кримінального кодексу виправних робіт як самостійного виду кримінального покарання та заміни їх штрафом. На думку автора, виключення виправних робіт із системи покарань і заміна їх штрафними санкціями призведе до того, що значна частина осіб, засуджених до даного покарання і неспроможних сплатити штраф, будуть або звільнені від покарання, або засуджені до позбавлення волі. З іншого боку, будуть втрачені такі каральні моменти, як строковий перебіг покарання, протягом якого щодо засудженого здійснюється цілий комплекс певних виховних та профілактичних заходів, спрямованих на ресоціалізацію особи злочинця. Покарання, тим самим, буде зведене до матеріального фактору, і такий важливий виховний елемент як обов'язкова суспільно-корисна праця буде втрачено повністю.

**Другий розділ дисертації** *“Проблеми та основні напрямки підвищення ефективності виправних робіт”* автор досліджує поняття ефективності кримінального покарання у вигляді виправних робіт, розкриває зміст його чинників, визначає шляхи та напрямки удосконалення правового механізму та практики реалізації завдань покарання в процесі застосування виправних робіт.

У **підрозділі першому** даного розділу *«Поняття та критерії оцінки ефективності виправних робіт»* автор досліджує теоретичні на практичні аспекти ефективності покарання у вигляді виправних робіт. Через узагальнення теоретичних доробок як вітчизняних, так і зарубіжних науковців на підставі критичного аналізу основних положень про поняття та зміст самого визначення «ефективність кримінального по-

карання» автор приходиться до висновку, що ефективність виправних робіт - це співвідношення між фактичними наслідками дії даного кримінального покарання та тими цілями, що поставлені законодавцем. У нашому випадку бажане отримання максимальних результатів у досягненні завдання ресоціалізації злочинця за максимально короткі строки при мінімальних витратах на це.

Досліджуючи зміст ефективності виправних робіт, автор розглядає питання рецидиву серед осіб, засуджених з застосуванням даного покарання, як одного з важливих критеріїв оцінки дієвості застосованого покарання.

Наявність чи відсутність рецидиву серед засуджених до виправних робіт як одного з важливих показників їх ефективності дає підстави говорити автору про те, чи були досягнуті цілі даного кримінального покарання - виправлення та перевиховання злочинця чи ні.

Як показують результати проведеного автором дослідження (за період 1990-1996 роки) із числа засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, повторно вчинили злочини в середньому 17,4 відсотки від загальної кількості всіх засуджених осіб даної категорії за цей період. В той же час як із числа осіб, що відбували покарання у вигляді виправних робіт, в середньому 6,4 відсотки.

Проведене автором дослідження засвідчує, що показники рецидивної злочинності серед засуджених по покарань без ізоляції від суспільства (в тому числі до виправних робіт) залежать від особи злочинця, його віку, статті, характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину.

На думку автора, необхідно ввести спеціальні види статистичної звітності показників стану рецидивної злочинності та характеристики особи злочинця-рецидивіста. Пропонована статистична звітність повинна містити дані про стан рецидивної злочинності за всіма видами вчинених злочинів, про особу злочинця: вік, стать, наявність попередніх судимостей за видами злочинів та відомості про застосовувані види покарань із зазначенням строку та умов його відбування.

Наявність таких статистичних даних дозволить проводити аналіз рецидивної злочинності всебічно, науково обгрунтовано. В першу чергу, на думку автора, це важливо для охарактеризування стану та динаміки злочинів осіб, які засуджувались із застосуванням покарань та заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі. Адже закономірності злочинної поведінки цієї категорії засуджених суттєво відрізняються від поведінки осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі. Ці особливості пояснюються різним ступенем стійкості антисуспільних установок, їх глибиною та іншими особливостями взаємодії особи та злочинного середовища.

Проведені автором у другому підрозділі «Порівняльний кримінально-правовий аналіз рецидиву злочинів серед осіб, засуджених до виправних робіт, а також до інших кримінальних покарань та з застосуванням інших заходів кримінально-правового впливу» дослідження та зіставлення основних показників рецидивної злочинності в Україні за період 1990-1996 років виявили певні закономірності в кількісних характеристиках рецидиву як в цілому, так і окремих категорій злочинів.

На підставі аналізу стану, структури та динаміки злочинності в Україні, автор робить висновок про загальний характер змін, притаманий як загальній, так і рецидивній злочинності. Особливості стану та динаміки, притаманні загальній злочинності на сучасному етапі, в повному обсязі характерні і для злочинності рецидивної. Кількість рецидивних злочинів того чи іншого виду залежить від їх питомої ваги в загальній злочинності.

За останні роки в Україні відбуваються суттєві структурні та якісні зміни злочинності за основними складами злочинів та їх групами. Для загальної злочинності характерним є збереження тенденції зростання розкрадань майна всіх форм власності і в першу чергу ріст крадіжок, грабежів, вимагання (а серед них - посягань у сфері захисту індивідуальної власності).

Для осіб, які відбували покарання у вигляді виправних робіт, характерним є вчинення повторних майнових злочинів.

Вся попередня практика застосування виправних робіт, аналіз статистичних даних та наукових досліджень, зокрема дані про рецидив серед осіб, які відбували покарання у вигляді виправних робіт, а також дані про характер їх поведінки протягом всього цього періоду свідчать, що інститут виправних робіт має повне право на існування.

Історія боротьби зі злочинністю і дослідження автора є підставою для висновку, що при застосуванні мір покарання та засобів кримінально-правового впливу, треба керуватись принципом економного витрачення репресії. А разом з цим підвищувати ефективність мір покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Притягнення злочинців до того чи іншого виду карних робіт повинно відбуватись з урахуванням таких обставин, як працездатність злочинця, його професійна підготовка, спеціальність, особливості психофізіологічного стану (стан психіки, темпераменту, наявність супутніх факторів як захворювання на алкоголізм, наркоманію тощо), характер та обставини вчиненого злочину, відношення злочинця до самого факту заподіяного ним діяння.

На думку автора, не має і не може бути прямого безпосереднього зв'язку між рецидивом серед осіб, засуджених із застосуванням

виправних робіт, та станом кримінального і кримінально-виконавчого законодавства.

На рецидив серед будь-якої категорії засуджених (в тому числі і засуджених до виправних робіт) мають суттєвий вплив всі фактори економічного, соціального, політичного розвитку сучасного суспільства.

На підставі дослідження стану правозастосовчої практики по реалізації покарання у вигляді виправних робіт, проведеного у третьому підрозділі «Диференціація відповідальності та індивідуалізація покарання в процесі призначення виправних робіт», автор вважає необхідним розробити та невідкладно прийняти Закон про створення системи органів кримінально-правового впливу на засуджених, в тому числі і засуджених до мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі.

В межах дії цього Закону розробити та прийняти Положення про центри по відбудуванню покарання у вигляді карних робіт з визначенням в них чіткого переліку функцій, прав, обов'язків та відповідальності працівників цих служб.

Основними завданнями діяльності таких Центрив по реалізації режиму відбудування карних робіт повинно стати:

1) Подальша індивідуалізація та диференціація карального та виховно-профілактичного впливу на засуджених з урахуванням різних категорій вчинених ними злочинів та специфіки відбудування покарання.

2) Застосування широкого кола засобів, форм та методів виховно-профілактичного впливу з залучення таких спеціалістів як психологи, педагоги.

3) Чіткий контроль за виконанням завдань з урахуванням об'єму виконуваної роботи, її якості, сумлінного ставлення до режиму відбудування покарання засудженими.

**Заклучна частина дисертації** містить основні висновки із проведеного дослідження. В ній даються авторські визначення поняття, змісту виправних робіт; аналізу каральних елементів. Робиться висновок про доцільність доповнення Кримінального кодексу України статтею про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від відбудування виправних робіт, вноситься пропозиція про введення до системи кримінальних покарань покарання в межах інституту «карних робіт», суттю якого є примусова суспільно-корисна праця.

З метою підвищення ефективності правових гарантій відбудування покарання у вигляді виправних робіт пропонується розробити і прийняти Закон про систему органів по виконанню покарань та засобів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі, та

її функції; в межах дії цього Закону розробити та прийняти Положення про центри по відбуванню покарання у вигляді карних робіт з визначенням чіткого переліку функцій, прав, обов'язків та відповідальності працівників служб та підрозділів відповідно до виконання їх службових обов'язків.

**Основні положення дисертації** висвітлені в таких роботах автора:

1. Актуальні проблеми відбуття покарання у вигляді виправних робіт в умовах становлення ринкових відносин //Ефективність роботи по профілактиці правопорушень серед молоді (матеріали круглого столу 19-20 листопада 1993 року). - Київ.: Київська міська Рада народних депутатів. - 1993. - С.23-25.

2. Деякі питання розвитку кримінального законодавства України про виправні роботи //Удосконалення Кримінального законодавства України: Зб.наук. праць. - Київ: УАВС України. -1996. - С.69-71.

3. Примусові роботи в системі кримінальних покарань: історія та сучасність //Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України. Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 25-26 травня 1995 р.- Київ: КІВС при УАВС. - 1996.- С.124-129.

4. Корупція у сфері державного управління: причини та шляхи її приборкання //Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. - 1996. - №2. - С.95-101.

5. Перспективи розвитку законодавства України про застосування заходів кримінально-правового впливу, пов'язаних з суспільною працею //Державно-правова реформа в Україні. Наукове видання. Матеріали науково-практичної конференції. - листопад 1997 року. - К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. - 1997. - С.270-273.

6. Покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі мають відповідати принципам законності та гуманізму //Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 1997. - №2. - С.164-166.

7. Громадські роботи як вид покарання //Юридичний вісник України. - 1996. - №42(62)- 17-23 жовтня.

Виправні роботи в системі кримінальних покарань: історія та сучасність //Домашній адвокат України.- 1995. -№3 (9) С.14-15.

**Вартилецька І.А.** «Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі».

Дисертація у вигляді рукопису на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ України. - Київ, 1997.

Дисертація присвячена аналізу теоретичних положень, практики застосування та перспектив розвитку законодавства про виправні роботи та інші покарання, пов'язані з примусовою працею засуджених. У роботі досліджуються проблеми удосконалення норм кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, що встановлюють підстави і порядок правового регулювання застосування та відбування покарання у вигляді виправних робіт, передбачають правові засади відповідальності за злісне ухилення від відбування виправних робіт. Дається обґрунтування введення до системи кримінальних покарань нових їх видів, пов'язаних з суспільно-корисною працею.

Ключові слова: інститут карних робіт; виправні роботи; суспільно-корисна обов'язкова праця засуджених, ресоціалізація засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

**Вартилецкая И.А.** "Исправительные работы без лишения свободы в Украине: теоретические аспекты и практика применения на современном этапе".

Диссертация в виде рукописи на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 - уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право. Национальная академия внутренних дел Украины. - Киев, 1997.

Диссертация посвящена анализу теоретических положений, практики применения и перспектив развития законодательства об исправительных работах и других наказаниях, связанных с принудительным трудом осужденных. В работе исследуются проблемы усовершенствования норм уголовного и уголовно-исполнительного законодательства, устанавливающих основания и порядок правового регулирования применения и отбытия наказания в виде исправительных работ, предусматриваются правовые основания ответственности за злостное уклонение от отбытия исправительных работ. Дается обоснование введения в систему уголовных наказаний новых их видов, связанных с общественно-полезным трудом.

Ключевые слова: институт карных работ; исправительные работы; общественно-полезный обязательный труд осужденных; ресоциализация осужденных к наказаниям, не связанным с лишением свободы.

**Vartiletska I.** " Correction work without deprivation of freedom in Ukraine: theoretical aspects and practice of application at the present stage ".

Thesis as the manuscript on competition of a scientific degree of the candidate of jurisprudences on a speciality 12.00.08 - criminal law and criminology, criminal-executive right. National academy of internal affairs of Ukraine. - Kiev, 1997.

The thesis is devoted to the analysis of theoretical positions, practice of application and perspectives of development of the legislation about correction works and other punishment connected to a forced

transactions condemned. In work the problems of improvement of norms of the criminal and criminal-executive legislation establishing (installing) the basis and the order of legal regulation of application and departure of punishment as correction works are investigated the legal basis of responsibility for malicious evasion from departure of correction works are provided. The substantiation of introduction in a system of criminal punishment of their new kinds connected to a public useful labour is given.

Key words: institute of punitive works; correction work; a public useful mandatory transactions condemned; resocialization of condemned to punishment which were not connected to deprivation of freedom.



---

Підписано до друку 23.12.97р. Формат 60x90/16.  
Ум. друк. арк.1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.  
Наклад 100. Зам. 339

---

Відділ оперативної поліграфії  
Центру Міжнародної освіти  
227-12-75, 227-37-86

43.1706

AB 39.198